

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו ע

פרשת צו ושבט הגדול, תש"ע
מספר 854

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

בחורים ובסדקים – מהו ערכה של בדיקת חמץ בימינו?

עקרות הבית בימינו (ובמידה רבה גם הבעלים) טורחות זה שלושים יום ויותר קודם החג על ניקוי יסודי של הבית לקראת פסח. הניקוי הוא כה יסודי, כך שקשה מאוד לומר שיתכן למצוא חמץ בבדיקת חמץ הנערכת בערב פסח. נשאלת אפוא השאלה מה ערכה של בדיקה זו: האם יש בה צורך? האם לא מדובר במעשה טקסי נטול ערך הלכתי של ממש? לאור זה האם יש לברך על בדיקה כזאת? רובן של שאלות אלו נוסחו על ידי בעל 'שערי תשובה':¹

וכל אדם צריך לכבד כו' – ולכן מקילין המוני עם לבדוק דרך העברה בלי חיפוש היטב בחורין וסדקין לפי שתחילה מכבדין רוחצין ומנקרין הכל היטב ואפילו רוחצין ומנקרין ע"י עכו"ם מסתברא דנאמנים דאנקיותא קפדי ולא מרעי נפשיהו כ"כ .

ראשית נשאל: האם בדיקת חמץ היא חובה מן התורה או מדרבנן? נקודת המבחן לשאלה זו תהיה במצב שבו אדם כבר ביטל את כל החמץ שלו קודם שבדק: האם במקרה כזה עדיין חלה עליו חובת בדיקה? בשאלה זו נחלקו הראשונים. על פי רש"י (פסחים ב ע"א, ד"ה בודקין) והריטב"א (שם, ד"ה ולא למימרא) משמע שגם לאחר שביטל אדם את חמצו עדיין חובה מדאורייתא לבדוק את החמץ, שכן בבדיקה יש קיום של מצוות "בל יראה ובל ימצא" (רש"י) או מצוות "תשביתו" (ריטב"א). על פי הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה ב, א-ג) משמע שעיקר הדין הוא הביטול, ולאחר הביטול אין עוד חובה מן התורה לבדוק את החמץ.

עם זה דומה שלפי שתי השיטות יסוד חובת הבדיקה הוא מעין סייג או הרחקה,¹ ולכן לכאורה קשה יהיה לומר שחובה זו תחול במקומות שכלל לא הכניסו בהם חמץ או שאנו בטוחים למדיי שאין בהם חמץ. כיצד אפוא עלינו לנהוג במקומות שנוקו ניקוי יסודי לפני פסח?

המשנה במסכת פסחים (א, א) אומרת שמקום שאין מכניסים בו חמץ אינו צריך בדיקה. מדברי הגמרא שמפרשת שהמשנה מדברת על מרתף של יין (פסחים ח ע"א) ומדברי הרמב"ם (שם, ו) משמע שמדובר דווקא במקומות שאין מכניסים בהם חמץ לעולם. מעמד החדרים שנוקו לפני פסח אינו כזה, לכן לכאורה הם צריכים בדיקה.

אחת האפשרויות לפתור את שאלתנו היא להעלות סברה שמא יש לניקיון הבית עצמו שעושים בימים שלפני הפסח דין של בדיקת חמץ, וכך נפטרים מן הבדיקה עצמה. שאלה זו תלויה בשאלה מדוע נקבעה הבדיקה לליל י"ד דווקא. בגמרא (שם ד ע"א) מובאים שני טעמים: זאת השעה שבני אדם בבתיהם, ואור הנר יפה לבדיקה.

ר' זרחיה הלוי (המאור הקטן, פסחים ע"א ברי"ף) טוען שהטעם שאור הנר יפה לבדיקה, שהוא הטעם העיקרי, אינו ייחודי לליל י"ד דווקא. הלוא אם יעשו את הניקיונות של פסח לאור נר או פנס, או שמיד לאחר הניקיון של החדר יבדוק את החדר בנר או בפנס, הרי יהיה פטור מבדיקת החדר בליל י"ד.

¹ אורח חיים סימן תלג.

¹ אם נאמר שחובת הבדיקה היא מן התורה, הרי מתקיים כאן מצב מעניין שמן התורה יש דין של הרחקה, שהוא בדרך כלל טיפוס לסיורי דרבנן. עם זה חשוב לומר שאין זה המקרה היחיד; דין פרישה סמוך לווסת הוא בעל אופי ברור של הרחקה, ועם זה לשיטת לא מעט ראשונים זהו דין דאורייתא, ואף פסוק מפורש מצאנו: "מדבר שקר תרחק" (שמ' כג:ז).

ראשונים אחרים (רמב"ן, ראב"ד, ר"ן) סוברים שעיקר הטעם הוא שבלייל י"ד בני אדם בבתייהם ויש להם פנאי לבדוק כראוי. ראשונים אלו אכן הולכים בשיטה שהצגנו לעיל, ולפיה הבדיקה היא חובה עצמאית שיש בה קיום של תשבתו. וכן כותב הראב"ן (סימן ז):²

בני אדם המטאטאין ומכבדין את חדריהם ואת עליותיהן בי"ב או בי"ג בניסן ועם כיבודן בודקין אותן מחמץ ומשמרים שלא להכניס שם שוב חמץ, אעפ"כ צריכין לבודקן אור לי"ד בשעה שבודקין במקום אשר טלטלו שם חמץ עד עתה... לפיכך אור לארבעה עשר שהוא זמן בדיקה חל חובת בייעור לבדוק ולשאין בדוק.³

בדרכו של הראב"ן הלך ר' שניאור זלמן מליאדי, אדמו"ר הזקן, בשולחן ערוך שחיבר (סימן תלג סעיף ז). בעל 'משנה ברורה' (סימן תלג סעיף א) סובר שהבדיקה איננה חובה עצמאית, ולכן אם החדר כבר נקי אין חובה לחזור ולבדוק אותו, ואם בודקים בכל זאת, אין זו אלא חומרה, וודאי שאין לברך על הבדיקה! תפיסה זו של בעל 'משנה ברורה' אכן מאירה באור חיוור למדי את בדיקת החמץ בימינו, וכנראה היא העומדת ביסוד המנהג הידוע של הנחת הפתיתים, וכפי שאומר הרמ"א (סימן תלב): "שלא תהא ברכתו לבטלה".

ייתכן שביסוד השאלה שבה אנו דנים עומדת שאלה כללית ממנה: מדוע בכלל חובה לבדוק חמץ? כאמור, לשיטת ראשוני אשכנזי זאת חובה עצמאית וקיום של מצוות "בל יראה" או "תשבתו". אבל מה בדבר השיטות אחרות? לדעתי, ניתן לדמות זאת לחובה לבדוק פירות או ירקות מתולעים. האם כל פרי וירק חובה לבדוק? ודאי שלא, אלא רק כאלה שדרכם להתליע. מעין זה נוכל לומר שרק מקום שהכניסו בו חמץ יש חובה לבדוק כדי שלא ניכשל בחמץ בפסח (כך מסבירים התוספות בפסחים ב ע"א, ד"ה אור).

ברור שאבן הבוחן לאבחנה בין השיטות היא השאלה שלנו: אם זאת חובה עצמאית, הרי יש מקום לבדוק גם אם החדרים נקיים לגמרי. ואם זאת חובה המיועדת לשמש סייג או להסיר תקלה, הרי אין מקום לבדיקה בברכה (אלא אם כן שמים פתיתים).

לאמתו של דבר, בשאלה שבה אנו עוסקים תלויה גם שאלה חשובה אחרת: כאשר אנו בודקים חמץ, מה אנחנו מחפשים? לשיטת ראשוני אשכנזי, כלל לא בטוח שאנחנו מחפשים משהו. הבדיקה היא המטרה בפני עצמה. אולם לשיטת התוספות והרמב"ם ומשנה ברורה אנחנו מחפשים חמץ! וכיוון שאיסור חמץ בפסח הוא אפילו בכלשהו, הרי אנחנו מחפשים אפילו פירורים שהם פחות מכזית.⁴

דומה שאת התשובה המקורית אבל גם הקולעת מכולן לאמת, לשאלת בדיקת חמץ בחדרים הנקיים, נתן הגרש"ז אוירבעך זצ"ל (קובץ מבקשי תורה אור-אפרים סימן תקלב):

סדר הבדיקה כיום הוא שאם לא בדק קודם וודאי חייב מעיקר הדין לבדוק כעת לאור הנר את כל הבית, אבל כיוון שהיום מנקים ובודקים הכל קודם ליל י"ד, לכן בלייל י"ד הולכים ובודקים לאור הנר בכל מקום ומקום האם ניקו ובודקו היטב שאין שם חמץ, וכן בודקים שכל ארון נוקה ונבדק ובוזה יוצא ידי חובתו. לדבריו, הניקיון שקודם פסח אכן פוטר מבדיקה, אלא שבבדיקת החמץ אור לי"ד יש חיוב נוסף: לוודא שאכן הבית נוקה כראוי לפסח!

הרב אורן דובדבני

ראש ועד הכשרות של מקסיקו

ורב קהילת נדחי ישראל במקסיקו סיטי

² ר' אליעזר בן נתן נולד באשכנז (גרמניה) סמוך לשנת תת"ן (1090). הוא חי במגנצא (מיינץ) ונחשב בזמנו לגדול רבני אשכנז. הוא ידוע בעיקר בגלל חיבורו 'אבן העזר' (מכונה גם 'צפנת פענח', או 'ספר [פסקי] ראב"ן'), ובספרו השתמש הראב"ן הרבה בתורת הגאונים ובפסקי חכמי אשכנז וצרפת. בספר יש גם פירושי פיוטים ופיוטים רבים שחיבר הראב"ן עצמו.

³ בעל תרומת הדשן (סימן קלג, דבריו הובאו גם במגן אברהם סימן תלג ס"ק כ) טוען שהסיבה שחייבים לחזור ולבדוק לאחר הניקיון היא שמא החדרים לא נוקו היטב. מהיכרות עם כמה מעקרות הבית הקרובות אליי במיוחד אני יכול להעיד שדבריו של תה"ד לא שייכים בזמננו.

⁴ זהו שורש שיטתו ומנהגו של החזו"א (או"ח, קטז, יג) לבדוק את הספרים מחמץ. וידוע שהגרש"ז אוירבעך זצ"ל ויבדל"א הגר"ע יוסף שליט"א חלקו עליו ותמהו עליו.